

Денис Іванович СИДОРЕНКО,

аспірант Хмельницького університету управління та права,
tovstp@ukr.net

УДК 347.624

ПІДСТАВИ НЕДІЙСНОСТІ ШЛЮБУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ, ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У X–XXI ст.ст.

Досліджено історичні аспекти недійсності шлюбу за сімейним законодавством, що діяло на українських землях, починаючи з X століття до нашого часу, проаналізовано особливості правового регулювання зазначеного питання за законодавством Київської Русі, Литовсько-Руської держави, Гетьманщини, Російської та Австро-Угорської імперії, УРСР та сучасної України. Визначено, що питання недійсності шлюбу до початку XX ст. врегульовувалися відповідно до норм церковного права залежно від належності подружжя до відповідної релігійної конфесії. Акти сімейного законодавства в цей час передбачали підстави недійсності шлюбу відповідно до церковних норм (недотримання шлюбного віку, знаходження в іншому шлюбі, укладення шлюбу родичами, божевільними, відсутність згоди батьків подружжя на шлюб, належність подружжя до різних релігійних конфесій або до духовного сану, укладення повторного шлюбу до закінчення певного строку після припинення попереднього). У подальшому відбувається поступове утвердження принципу вільної згоди подружжя при укладенні шлюбу, а також визнання шлюбів, укладених християнами різних конфесій. Після приходу до влади в Україні більшовиків умови дійсності шлюбу втратили свій релігійний характер, сімейне право остаточно позбулося таких підстав недійсності шлюбу, як належність осіб до різних релігійних конфесій, належність до релігійного сану, неотри-

мання згоди батьків або дотримання певного строку з моменту припинення попереднього шлюбу. Прийняття Сімейного кодексу України 2002 року доповнило сімейне законодавство новими підставами недійсності шлюбу: приховування одним з подружжя тяжкої хвороби або хвороби, небезпечної для другого з подружжя або їх нащадків, укладення шлюбу двоюрідними братом і сестрою, рідними тіткою, дядьком та племінником, племінницею, з особою, яка не є недієздатною, але в момент укладення шлюбу не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними. На підставі проведеного дослідження історіографії сімейного права зроблені висновки, що еволюція підстав недійсності шлюбу за сімейним законодавством, що діяло в Україні у Х–XXI ст.ст., відбувалася у напрямі переходу від врегулювання питання умов укладення шлюбу нормами церковного права до норм, які є єдиними для всіх громадян незалежно від соціального стану і віросповідання.

Ключові слова: шлюб, недійсний шлюб, визнання шлюбу недійсним, підстави недійсності шлюбу, умови дійсності шлюбу.

Шлюб як вільний союз чоловіка та жінки — це інститут, на якому ґрунтується і на основі якого взагалі існує людське суспільство, тому кожна держава зацікавлена в тому, щоб такий союз, як шлюб був довготривалим, забезпечував інтереси обох сторін, а також відповідав низці вимог: створення його саме з метою народження та виховання дітей, забезпечення захисту прав та інтересів членів сім'ї у відносинах з третіми особами та державними органами, а також інші вимоги, в тому числі й вільна згода чоловіка та жінки на створення сім'ї (хоча така вимога стала основною лише нещодавно).

У зв'язку із цим, питання забезпечення дотримання основних вимог, які ставляться до шлюбу як цивільно-правового союзу, тобто тих вимог, які впливали на визнання його дійсності з боку держави та суспільства, було предметом правового регулювання вже в найдавніші часи.

На жаль, питання історіографії недійсності шлюбу за сімейним правом України за період із сімейного законодавства часів Київської Русі до сімейного законодавства сучасної України хоч і було предметом окремих досліджень таких учених, як О. О. Балко, М. В. Єпур, Т. О. Матвеева, О. Б. Онишко, В. І. Озель, Т. О. Остапенко, І. М. Петренко, А. В. Райчук, З. В. Ромовська, Г. М. Санагурська, однак значені науковці не здійснили комплексного дослідження усього історичного періоду правового регулювання питань недійсності шлюбу, а лише здійснювали загальний аналіз правового регулювання сімейних правовідносин у певний історичний етап.

Метою статті є визначення на підставі доктринальних джерел та діючого сімейного законодавства історіографії правового регулю-

вання підстав, за яких шлюб визнається або може бути визнано недійсним за рішенням суду або іншого державного органу.

Як зазначається в науковій літературі, зокрема В. І. Озель, в Україні в період від хрещення Київської Русі і до початку XX ст. питання укладення шлюбу, в тому числі й питання умов його дійсності, підпорядковувалися православної церкві та церковному праву [1, с. 65]. Фактично лише правові акти, прийняті після 1917 року, відійшли від церковного регулювання сімейних правовідносин і надали інституту шлюбу світського характеру.

У зв'язку із цим, починаючи ще з Руської Правди, правовими актами, що діяли на українських землях, врегульовувалися сімейні правовідносини, в тому числі питання укладення шлюбу та обставин, за яких він визнавався недійсним, однак зазначені питання врегульовувалися переважно церковними канонами, які базувалися на нормах візантійського права, що спочатку були викладені в Кормчій книзі (збірнику церковних та світських законів, які базувалися на перекладі Номоканону, складеного у VI ст. константинопольським патріархом Іоанном Схоластиком та адаптованого для болгарської церкви у XI ст.), Еклоги імператорів Василя і Костянтина; Прохірона імператорів Василя, Костянтина і Леона, а також пізніших норм, які видавалися вже Руською православною церквою.

Як зазначає О. О. Балко, нормами Руської Правди були встановлені такі вимоги до шлюбу, що впливали на його дійсність, як: дотримання шлюбного віку (що становив для чоловіків — 14–15 років, а для жінок — 12–13 років); відсутність близького споріднення (у тому числі духовного), свояцтва, відносин усиновлення; неперебування в іншому не припиненому шлюбі; необхідність участі двох чи трьох свідків під час укладення шлюбу; неукладення шлюбу під час постів; вільна згода подружжя на укладення шлюбу; наявність батьківської згоди або батьківського благословення [2, с. 140–141].

З іншого боку, не можна погодитися з тим, що всі ці вимоги впливали на дійсність шлюбу. Так, з одного боку, хоча церква і засуджувала шлюби з примусу, із застосуванням насилля (не тільки фізичного, а й у формі примушення, погроз, шантажу), викрадення, помилки або обману, однак для того, щоб ці обставини стали причиною визнання шлюбу недійсним, потрібно було, щоб постраждалий подав скаргу на винного та в судовому порядку було доведено злочинність діяння. З іншого боку, як зазначалося, в розумінні церковного права умовою дійсності шлюбу була не тільки вільна згода наречених, а й батьківське благословення, основою якого повинна стати повага батьків до вільної згоди на вступ у шлюб з боку наречених [3, с. 19].

Як зазначалося в Уставі князя Ярослава про церковні суди, батьки були зобов'язані видати дочку заміж, навіть якщо вона цього не бажала, хоча, з іншого боку, цей же документ передбачав відповідальність батьків, якщо дочка внаслідок такого примусу щось скоїть із собою, особливо якщо «аще девка всхоцеть за мужь, а отець и мати не

дадуть». Слід зазначити, що ці норми поширювалися не лише на дочок, а й на «отроків», тобто синів [3, с. 20].

Тому шлюби, укладені без батьківської згоди, вважалися недійсними доти, доки наречені не отримають батьківського благословення. У той же час допускалась можливість укладення шлюбу без батьківського дозволу, якщо батько був несповна розуму, або потрапив у полон, чи відсутній протягом певного часу і не було відомо, живий він чи мертвий. Укладений шлюб міг бути визнаний недійсним, якщо полон чи відсутність батька тривала менше трьох років і батько, який з'явився, не давав благословення на укладений шлюб [3, с. 20].

З іншого боку, передбачений нормами Руської Правди та церковного права шлюбний вік не завжди дотримувався, оскільки існувала практика, коли князі одружували своїх синів у 11 років, а дочок — у 8-річному віці [4]. Звичайно, в такому віці говорити про дотримання принципу вільної згоди на укладення шлюбу не доводиться.

Перехід українських земель під владу спочатку Великого князівства Литовського, а після 1569 року — Речі Посполитої (Польщі) зумовив дію на українських землях Литовських статутів, редакції яких були прийняті 1529, 1566 та 1588 роках і які в певній частині продовжували діяти на території України до початку XIX ст.

Питання недійсності шлюбу за Литовським статутом 1529 року істотно не відрізнялося від положень Руської Правди, однак він містив низку новел: по-перше, п. 10 розд. 4 Статуту передбачалися санкції для дівчини, якщо вона самовільно вийде заміж без згоди батька і матері, а в п. 11 — дядьків. Цим самим фактично допускалося укладення шлюбу без згоди батьків, хоч і під загрозою санкцій; по-друге, п. 15 передбачалося, що одруження княгинь та панянок, у тому числі вдів, допускалося лише з їх згоди [5, с. 27]; по-третє, визнавався незаконним шлюб, який не був освячений церквою, оскільки діти від невінчаної жінки вважалися позашлюбними [2, с. 143].

Литовський статут 1566 року повторював норму про заборону насильного віддання заміж панянок, княгинь, дівчат і вдів, батьки були зобов'язані враховувати волю і бажання тих, хто брав шлюб (31 артикул III розділу) [5, с. 83], та санкції за вихід заміж без дозволу родичів (7 та 8 артикули V розділу) [5, с. 104]. Статут 1566 року містив і низку новел. Зокрема ним були встановлені умови дійсності повторного шлюбу — такий шлюб міг бути укладений вдовою лише після спливу шести місяців після смерті чоловіка (16 артикул V розділу) [5, с. 106]. Як зазначалося в Статуті, метою заборони укладати повторний шлюб протягом шестимісячного періоду після смерті чоловіка є збереження морального характеру шлюбу і необхідність правильно встановити батьківство плоду [2, с. 143].

Литовський статут 1588 року містив ще низку заборон, які впливали на дійсність шлюбу: діти, народжені в кровозмішних шлюбах, вважалися позашлюбними та не мали права спадкувати після смерті батьків; заборонялось вступати в другий шлюб до припинення попереднього [2, с. 143].

Створення незалежної Козацької держави на теренах українських земель додало у врегулювання сімейних правовідносин звичаєві норми, які менше залежали від церковного права і містили низку прогресивних, як для того часу норм, зокрема права вільної згоди на укладення шлюбу, свободу розірвання шлюбу, можливість вирішення спірних питань у сімейному праві без посередництва церкви світською владою тощо.

Зазначені звичаєві норми, що склалися й фактично застосовувалися в Гетьманщині у XVII–XVIII ст.ст., увійшли до складу збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», яка передбачала такі вимоги до шлюбу: дотримання шлюбного віку 13 років — для нареченої, 18 років — для нареченого; вільна згода подружжя (арт. 1, 14 гл. 10) — у формі активних дій (незгода із батьківською домовленістю на укладення шлюбу або фактичний початок подружнього життя) або пасивних дій (мовчання у відповідь на домовленість батьків на укладення шлюбу) (арт. 1 гл. 10); відсутність близького споріднення (арт. 36 гл. 10); повторний шлюб допускався тільки через шість місяців після смерті іншого з подружжя (арт. 24 гл. 10) [3, с. 21; 5, с. 511–512, 521–522, 527, 534–535].

У той же час порушення правила про дозвіл батьків (а за їх відсутності — старших родичів) на шлюб позбавляла дівчину посагу або права на успадкування батьківського чи материнського майна (арт. 14 гл. 10) [5, с. 521–522]. При цьому бездіяльність батьків чи старших родичів з видачею дочки заміж чи надання дозволу на укладення нею шлюбу могла бути оскаржена нею до місцевої адміністрації, яка могла надати дозвіл на укладання шлюбу замість батьків [6, с. 43; 7, с. 49; 8, с. 177].

Однак реалії життя вказують на те, що навіть у XVIII–XIX ст.ст. примусові шлюби не були поодинокими. Це підтверджується зверненнями до духовних консисторій, у яких ідеться про укладені насильно шлюби. Чимало прикладів наводить І. Петренко, зокрема коли батьки, примушуючи дітей до шлюбу, навіть попри заборону парафіяльних священників, знаходять спосіб обвінчати їх насильно не у своєму приході, порушуючи всі норми звичаєвого, церковного і світського права [9, с. 56].

У зв'язку із цим, на державному рівні приймалися положення щодо забезпечення права на вільну згоду на укладення шлюбу. Так, Указом від 12 квітня 1722 р. батьків і поміщиків було зобов'язано присягати в тому, що одружують своїх дітей і селян без примусу. Указом від 5 січня 1724 р. «О непринуждении родителями детей и господам рабов своїх и рабынь к браку без самовольного их желания» була встановлена відповідальність за недотримання цієї вимоги, а в подальшому — указом Синоду від 20 червня 1765 р. зобов'язано священників наглядати за тим, щоб не було примусу в питанні вступу у шлюб, та приводити до присяги батьків і опікунів «в том, что они не неволею сына женят, а другие не неволею замуж дочь дают» [3, с. 20].

Важливою перешкодою для укладення шлюбу була відсутність нерозірваного шлюбу в нареченого чи нареченої на момент укладання нового шлюбу. Жодних перепон для другого шлюбу після розірвання першого сімейне право Гетьманщини не передбачало. Розлучені особи мали право укласти новий шлюб, але не раніше, як після шести місяців від дня розірвання попереднього шлюбу [2, с. 148–149; 8, с. 177].

У той же час, як зазначає авторитетний дослідник церковного права М. Суворов, існували й інші умови, відсутність яких є перешкодою для шлюбу: нездатність або неможливість свідомого й вільного самовизначення волі тими, хто укладав шлюб; фізична нездатність до подружнього життя; наявність трьох шлюбів (четвертий не дозволявся не тільки відповідно до церковного права, а й згідно зі Соборним Уложенням 1649 року [10, с. 10]); духовний сан або чернецтво; різна релігія подружжя (втім, згідно з Указом 1721 року було дозволено укладати змішані шлюби з християнами різних конфесій [10, с. 10]); злочин, скоєний одним із подружжя [11, с. 76–77].

Крім цього, відповідно до Указу 1722 року було введено таку умову для вступу у шлюб, як дозвіл на шлюб цивільним і військовим чиновникам від їхнього начальства [10, с. 10]. Недотримання цієї умови не означало недійсність шлюбу, а тільки несло негативні наслідки для порушника — покарання у вигляді штрафу або каторжних робіт до трьох років.

Починаючи з першої половини XIX ст., а саме зі здійснення кодифікації цивільного законодавства в Російській імперії і виданням Зводу законів у 1832 року, положення Зводу законів діяли на більшій частині українських земель (крім Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття) до 1917 року, в тому числі й у частині врегулювання сімейних правовідносин.

Аналізуючи положення Зводу законів Російської імперії 1832 року, слід зазначити, що умовами вступу в шлюб визнавалися вільна згода, яка передбачала також відсутність психічного захворювання в наречених, відсутність родинної спорідненості, неперебування в неприпиненому або нерозірваному шлюбі, досягнення особами шлюбного віку (чоловіки — 18 років, жінки — 16 років, максимально допустимий вік для укладення шлюбу — 80 років). Забороненими були шлюби зі священнослужителями, монахами, православних з нехристиянами, з божевільними. Недотримання наведених вимог передбачало визнання шлюбу недійсним [2, с. 152; 12, с. 16–17, 19; 13, с. 44]. Недійсними були також шлюби, укладені представниками різних галузей християнства, якщо їх укладення здійснене без участі православного священника. Звід законів 1832 року спочатку передбачав наявність згоди батьків на укладення шлюбу як умови його дійсності, однак із цього правила вже тоді існували винятки: по-перше, це правило діяло лише до досягнення нареченими громадянського повноліття (21 року); по-друге, за рішенням Святішого Синоду від 28 жовтня 1842 р. дітям розкольників, що прийняли православ'я, дозволялося укладати шлюб за православними канонами, не випитуючи дозволу батьків, якщо вони

дадуть обітницю, що будуть самі неухильно перебувати в православ'ї та виховувати своїх дітей згідно із законами цієї релігії, по-третє, існував виняток для дівчат, які проживали в Полтавській і Чернігівській губерніях: вони мали право домагатися у судовому порядку надання дозволу на шлюб, якщо їхні батьки або опікуни перешкоджали їм у бажанні вийти заміж, маючи на меті утримати у своєму управлінні належне повнолітній дівчині майно (ст. 7, ст. 264 ч. 1 т. X Зводу законів Російської імперії) [3, с. 21; 12, с. 16, 23, 25].

Згідно з Галицьким цивільним кодексом 1797 року, а надалі — Австрійським цивільним кодексом 1811 року, що діяв на теренах Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до початку XX ст., заборонялось вступати в шлюб особам божевільним, малолітнім, злочинцям, засудженим до найтяжчого або тяжкого ув'язнення із дня оголошення йому вироку і впродовж усього часу відбування покарання. Перешкодами для укладення шлюбу були також духовний сан, монаший чин, одночасне перебування в іншому шлюбі, різне віросповідання (не допускався шлюб між християнами різних конфесій та нехристиянами), родинність і свояцтво (до четвертого ступеня включно). Недотримання наведених умов укладення шлюбу було підставою для визнання його недійсним та відшкодування моральних та матеріальних збитків невинній стороні [2, с. 153].

Українська національна революція 1917–1921 років, коли на українських землях діяли такі українські держави, як Українська народна республіка, Західно-Українська народна республіка та Українська держава, істотно не вплинула на сімейне право України — продовжувало діяти дореволюційне російське та австрійське законодавство. Останнє діяло на західноукраїнських землях до 30-х років XX ст.

Більш серйозні зміни в питанні недійсності шлюбу відбулися у зв'язку із приходом до влади в Україні більшовиків і входженням України до складу Радянського Союзу.

Однією з перших сфер, у якій було здійснене законодавче нормування, були шлюбно-сімейні відносини. 20 лютого 1919 р. були прийняті декрети РНК УСРР «Про організацію відділів записів актів громадського стану», «Про громадянський шлюб та про введення книг актів громадянського стану», «Про розлучення». У них перш за все підкреслювалася законність тільки громадянських шлюбів і недійсність церковних шлюбів (крім тих, які були укладені до встановлення радянської влади). Остаточо скасовувалися такі обмеження шлюбу, як дозвіл батьків, різниця в віросповіданні. Зважаючи на нетривалий час існування Радянської України, у 1919 році розроблений проект Сімейного кодексу УСРР не був затверджений. У зв'язку із цим, народний комісаріат юстиції УСРР рекомендував суддям при відсутності відповідних норм керуватися «духом і змістом» шлюбно-сімейного законодавства РСФРР, де на той час був прийнятий Кодекс «Про акти грома-

дянського стану, шлюбне, сімейне та опікунське право». Відповідно до нього недійсними є шлюби, укладені:

1) до досягнення подружжям або одним із них шлюбного віку, крім випадків, коли справа про недійсність шлюбу відкрита після досягнення особою шлюбного віку або якщо шлюб мав наслідком народження дітей або вагітність дружини;

2) душевнохворими або особами, що знаходилися в такому стані, в якому вони не могли діяти розсудливо і розуміти значення своїх дій;

3) коли один з подружжя знаходився в іншому дійсному шлюбі, що не припинений смертю іншого подружжя або розлученням;

4) без згоди подружжя, або якщо така згода була дана в несвідомому стані чи з примусу;

5) церковні та релігійні шлюби, укладені до 20 грудня 1917 р. з порушенням умов попередніх цивільних законів [14, с. 10–11].

Надалі, 31 травня 1926 р. ВУЦВК був затверджений Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану, що замінив російський сімейний кодекс 1918 року. Відповідно до ст.ст. 113–116 цього Кодексу недійсним є шлюб, укладений з порушенням умов, передбачених ст.ст. 110–112 цього Кодексу (щодо неможливості укладення шлюбу душевнохворими або особами, що тимчасово знаходилися в такому стані, в якому вони не могли розуміти значення своїх дій; особами, що знаходяться в зареєстрованому шлюбі; родичами по прямій лінії, братами, сестрами, в тому числі неповнорідними). Шлюб, що укладений до досягнення подружжям шлюбного віку, також є недійсним, крім випадків, коли на момент вирішення судом питання про недійсність шлюбу сторони досягли шлюбного віку, а також коли шлюб мав наслідком народження дитини або вагітність дружини. Цікавим є те, що хоча вільна згода на укладення шлюбу, а також інформування про стан здоров'я подружжя і вимагалися як умови укладення шлюбу (ст. 108), однак формально їх недотримання не було підставою для визнання шлюбу недійсним [15].

Кодекс про шлюб і сім'ю 1969 року, що замінив Кодекс законів про родину, опіку, подружжя та про акти громадянського стану 1926 року, розширив перелік умов недійсності шлюбу, зокрема ними стали такі: укладення шлюбу при порушенні вимоги про взаємну згоду осіб (ст. 15), між усиновителями й усиновленим (ст. 17), між особами, з яких хоча б одна визнана судом недієздатною внаслідок душевної хвороби або недоумства (ст. 17), в разі реєстрації шлюбу без наміру створити сім'ю, тобто фіктивного шлюбу (ст. 45) [16].

Чинний Сімейний кодекс України 2002 року передбачив додаткові підстави недійсності: укладення шлюбу двоюрідними братом і сестрою, рідними тіткою, дядьком та племінником, племінницею (ч. 3 ст. 26), з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідки (ч. 4 ст. 24), з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків (ст. 41). При цьому шлюб не може бути визнаний недійсним у разі вагітності дружини або наро-

дження дитини у випадку укладення шлюбу між усиновлювачем і усиновленою ним дитиною, між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею або з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб, або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його або йому було надано право на шлюб [17].

На основі проведеного дослідження приходимо до таких висновків:

1. В Україні в період від хрещення Київської Русі і до початку ХХ ст. питання недійсності шлюбу підпорядковувалися православної церкві й церковному праву. Норми правових актів, що діяли на українських землях, спочатку мали другорядний, побічний характер, у подальшому — відповідали церковним традиціям. Найчастішими підставами для визнання шлюбу недійсним у цей період були недосягнення шлюбного віку, спорідненість, відсутність вільного волевиявлення наречених та згоди батьків на шлюб, існування дійсного шлюбу або наявності трьох попередніх шлюбів, наявності малого терміну після смерті другого з подружжя, духовний сан та чернецтво, різна релігія наречених, душевна хвороба та фізична нездатність до подружнього життя.

2. Починаючи з ХХ ст., умови дійсності шлюбу втратили свій релігійний характер, і на сьогодні єдиними підставами для недійсності шлюбу залишаються підстави, що свідчать про відсутність вільної згоди на укладення шлюбу (в тому числі укладення шлюбу недієздатною особою або такою, що не досягла шлюбного віку), споріднення або фіктивності шлюбних відносин. При цьому в окремих випадках (більш далекого споріднення, споріднення в силу усиновлення, недосягнення шлюбного віку) допускається невзяття до уваги низки обставин у випадку вагітності дружини або народження дитини.

Список використаних джерел

1. *Озель В. І.* Умови законності шлюбу та підстави визнання шлюбу недійсним в Україні у X — початку ХХ ст. (за нормами церковного права). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 63–66.
2. *Балко О. О.* Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 185 арк.
3. *Озель В. І.* Співвідношення принципу вільної згоди наречених та дозволу батьків на укладення шлюбу в Україні (X–XIX ст.). *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2011. № 10. Том 2. С. 18–23.
4. *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. М., 1854. М. : Голос, 1993. Кн. 2: История России с древнейших времен. Т. 3–4. 768 с.
5. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
6. *Матвеева Т. О.* Законодавство Гетьманщини у 18 ст. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 41–44.

7. Матвеева Т. О. Право Гетьманщини (XVIII століття). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2013. Вип. 5. Том 1. С. 48–52.
8. Остапенко Т. О. Сімейне право Лівобережної України другої половини XVII — першої половини XVIII ст. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 45. Одеса, 2009. С. 170–178.
9. Петренко І. М. Згода як умова укладення шлюбу в контексті шлюбно-сімейних відносин мирян Російської православної церкви (XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 51–67.
10. Єнур М. В. Шлюбно-сімейне та спадкове право у Росії в першій чверті XVIII ст. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 8–12.
11. Петренко І. М. Визнання шлюбу недійсним і приводи для розлучення подружжя серед українського населення Російської імперії XVIII ст. (до історіографії проблеми). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 2. С. 75–81.
12. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К. : Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
13. Санагурська Г. М. Порядок припинення шлюбу та визнання його недійсним на українських землях у складі Російської імперії (XIX — початок XX ст.ст.). *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія Юридична. 2015. Вип. 1. С. 42–51.
14. Авхадеев И. В. Историография развития института недействительности брака в России: теория, кодификация, практика. *Труды Саратовской гуманитарной академии*. 2009. № 8. С. 5–16.
15. Кодекс законов о семье, опеке, браке и актах гражданского состояния УССР от 31.05.1926 г., принятый 3-й сессией Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета (ВЦИК) IX созыва / Адвокат Деминов О. И. URL : <https://goo.gl/ShV6o8>.
16. Кодекс про шлюб та сім'ю України від 27.06.1969 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/bAMXMr>.
17. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 6 від 22 січня 2018 року)

Надійшла до редакції 09.11.2017

Сидоренко Д. И. Основания недействительности брака по семейному законодательству, действующему на украинских землях в Х-XXI вв.

Исследованы исторические аспекты недействительности брака по семейному законодательству, действующему на украинских землях, начиная с X века по настоящее время, проанализированы особенности правового регулирования указанного вопроса законодательством Киевской Руси, Литовско-Русского государства, Гетманщины, Российской и Австро-Венгерской империи, СССР и современной Украины. В частности, определено, что вопросы недействительности брака до начала XX века регулировались в соответствии с нормами церковного права в зависимости от принадлежности супругов к соответствующей религиозной конфессии. Акты семейного законодательства в этот период предусматривали основания недействительности брака в соответствии с церковными нормами (несоблюдение брачного возраста, нахождение в другом браке, заключение брака родственниками, сумасшедшими, отсутствие согласия родителей супругов на брак, принадлежность супругов к разным религиозным конфессиям или к духовному сословию, заключение повторного брака до истечения определенного срока после прекращения предыдущего). В дальнейшем происходит постепенное утверждение принципа добровольного согласия супругов при заключении брака, а также признание браков, заключенных христианами разных конфессий. После прихода к власти в Украине большевиков, условия действительности брака утратили свой религиозный характер, семейное право окончательно лишилось таких оснований недействительности брака, как принадлежность лиц к различным религиозным конфессиям или религиозному сословию, неполучение согласия родителей или соблюдение определенного срока с момента прекращения предыдущего брака. Принятие Семейного кодекса Украины 2002 года дополнило семейное законодательство новыми основаниями недействительности брака: сокрытие одним из супругов тяжелой болезни или болезни, опасной для второго из супругов или их потомков, заключение брака двоюродными братом и сестрой, родными теткой, дядей и племянником, племянницей, с лицом, которое не является недееспособным, но в момент заключения брака не осознавало значения своих действий и (или) не могло руководить ими. На основании проведенного исследования историографии семейного права сделаны выводы, что эволюция оснований недействительности брака по семейному законодательству, которое действовало в Украине в Х-XXI вв., происходила в направлении перехода от урегулирования вопросов условий заключения брака нормами церковного права к нормам, которые являются едиными для всех граждан независимо от социального положения и вероисповедания.

Ключевые слова: брак, недействительный брак, признание брака недействительным, основания недействительности брака, условия действительности брака.

Sydorenko, D. I. The Conditions of Invalidity of Marriage in Family Law, which Operated on the Ukrainian Lands in the X-XXI Centuries

In the scientific article the author investigates the historical aspects of invalidity of marriage according to family law, that existed in the Ukrainian lands, from the X century to the present time, the peculiarities of the legal regulation of the such issue under the laws of Kievan Rus, the Lithuanian-Russian State, the Hetmanate, the Russian and Austro-Hungarian Empire, Ukrainian SSR and modern Ukraine were analyzed. In particular, author determined that the issues of invalidity of marriage until the early twentieth century, was regulated in accordance with the norms of Church Law, depending on the spouses' membership in the corresponding religious denomination. At that time, acts of family legislation provided the conditions of the invalidity of the marriage in accordance with Church rules (failure to follow the age of consent, finding another marriage, making marriage with relatives or incapacitated person, no consent of the parents for the spouses to the marriage, affiliation of the spouses to different religious denominations or to clergy, making a re-marriage before the expiration of a certain period after the termination of the previous marriage). Further, there is a gradual adoption of the principle of free consent of the spouses in marriage and recognition of marriages of Christians of different denominations. After coming of Bolsheviks to power in Ukraine, the conditions of validity of marriage lost its religious character, the family finally lost such conditions of invalidity of marriage as: affiliation of the spouses to different religious denominations or to clergy, no consent of the parents for the spouses to the marriage, making a re-marriage before the expiration of a certain period after the termination of the previous marriage. The adoption of the Family Code of Ukraine in 2002 added to family law new conditions of invalidity of marriage: the concealment by a spouse of a serious illness or illness, that's dangerous to another spouse or their descendants, making marriage by cousins or brother and sister, aunt, uncle and nephew, niece, person who is not incapacitated, but at the time of marriage did not know the significance of their actions and (or) could not guide them. On the basis of the study of the historiography of family law author concluded that the evolution of the conditions of invalidity of marriage in family law, that existed in Ukraine in the X-XXI centuries occurred in the transition from resolving the issues of the marriage norms of Church Law to norms which are unique to all citizens regardless of social status and religion.

Keywords: *marriage, invalid marriage, nullifying a marriage, the conditions of invalidity of marriage, the conditions of validity of marriage.*

